ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

O‘ZBEK TILIDA GENDERGA XOSLANGAN BIRLIKLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI: BADIIY ASARLAR MISOLIDA

Xayitova Muhabbat Abdurashidovna
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21885982

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilida genderga xoslangan birliklarning lisoniy, semantik, lingvopragmatik va lingvomadaniy xususiyatlari o‘zbek badiiy adabiyoti namunalari asosida tadqiq etiladi. Gender tushunchasining biologik jins tushunchasidan farqli jihatlari, uning til tizimida va badiiy matnda namoyon bo‘lish shakllari tahlil qilinadi. O‘zbek tilida grammatik jins kategoriyasi mavjud bo‘lmasa-da, gender mazmunining leksik, frazeologik, semantik, uslubiy va pragmatik vositalar orqali ifodalanishi ko‘rsatib beriladi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar”, Cho‘lponning “Kecha va kunduz”, Abdulla Qahhorning “Bemor”, “O‘g‘ri” kabi asarlari hamda O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi obrazlar misolida erkaklik va ayollik konseptlarining ifodalanishi tahlil qilinadi. Badiiy matnda *erkak, ayol, yigit, qiz, ota, ona, er, xotin, kelin, kuyov, mard, jasur, nazokatli, iboli, hayoli, mehribon* kabi birliklarning gender semantikasi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida gender birliklari milliy tafakkur, ijtimoiy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va madaniy stereotiplar bilan uzviy bog‘liq ekani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: gender, genderga xoslangan birliklar, gender semasi, lisoniy xususiyat, lingvopragmatika, lingvomadaniyat, badiiy matn, erkaklik, ayollik, gender stereotipi.

Аннотация

В статье исследуются лингвистические, семантические, лингвопрагматические и лингвокультурологические особенности гендерно маркированных единиц узбекского языка на материале художественной литературы. Анализируются особенности выражения гендера в лексических, фразеологических, семантических и стилистических единицах узбекского языка. На материале произведений Абдуллы Кадыри, Чулпана, Абдуллы Каххара и Уткира Хошимова рассматриваются концепты мужественности и женственности, а также их связь с национальным мировоззрением, семейными отношениями и культурными стереотипами.

Ключевые слова: гендер, гендерно маркированные единицы, гендерная сема, лингвопрагматика, лингвокультура, художественный текст, мужественность, женственность, гендерный стереотип.

Annotation

This article examines the linguistic, semantic, linguopragmatic and linguocultural features of gender-marked units in the Uzbek language through examples from Uzbek literary works. Although Uzbek does not have a grammatical gender category, gender meanings are actively expressed through lexical, phraseological, semantic, stylistic and pragmatic means. The works of Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdulla Qahhor and O‘tkir Hoshimov are analyzed to reveal representations of masculinity and femininity. Particular attention is paid to units such as *erkak, ayol, yigit, qiz, ota, ona, er, xotin, kelin, kuyov, mard, jasur, nazokatli, iboli* and *mehribon*. The study demonstrates that gender-marked units are closely connected with national worldview, family values, social relations and cultural stereotypes.

Keywords: gender, gender-marked units, gender seme, linguopragmatics, linguoculture, literary text, masculinity, femininity, gender stereotype.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til hodisalarini inson omili bilan bog‘liq holda tadqiq etish antropotsentrik yondashuvning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunda til faqat axborot almashish vositasi sifatida emas, balki insonning dunyoni idrok etishi, baholashi, milliy-madaniy tajribasi va ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi murakkab tizim sifatida qaraladi.

Ana shunday tadqiqot yo‘nalishlaridan biri gender tilshunosligidir. Gender masalasi tilshunoslikda shaxsning biologik jinsidan tashqari, jamiyat tomonidan shakllantirilgan erkaklik va ayollik haqidagi tasavvurlar, ijtimoiy rollar, xulq-atvor me’yorlari va madaniy stereotiplarning tilda qanday ifodalanishini o‘rganishni nazarda tutadi [1].

O‘zbek tilida rus, nemis yoki boshqa ayrim tillardagidek grammatik jins kategoriyasi mavjud emas. Biroq bu holat o‘zbek tilida gender mazmuni mavjud emasligini anglatmaydi. Gender semantikasi o‘zbek tilida, avvalo, leksik birliklar, qarindoshlik nomlari, kasb-hunar nomlari, frazeologizmlar, sifatlashlar, metaforalar, murojaat shakllari va boshqa nutqiy vositalar orqali ifodalanadi.

Gender birliklarini o‘rganishda badiiy matn alohida ahamiyatga ega. Chunki badiiy asar muayyan tarixiy davrning ijtimoiy munosabatlari, milliy qadriyatlari, oilaviy an’analari va inson haqidagi tasavvurlarini o‘zida aks ettiradi. Shu sababli badiiy matndagi erkak va ayol obrazlari, ularning nomlanishi, tasvirlanishi va o‘zaro muloqotini o‘rganish gender birliklarining lisoniy tabiatini chuqurroq ochib berish imkonini beradi.

TADQIQOTNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek tilidagi genderga xoslangan birliklarning lisoniy xususiyatlarini badiiy asarlar misolida aniqlash hamda ularning semantik, lingvopragmatik va lingvomadaniy mazmunini ochib berishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- gender va genderga xoslangan birlik tushunchalarini izohlash;
- o‘zbek tilida gender mazmunining ifodalanish vositalarini aniqlash;
- badiiy matnlardagi erkaklik va ayollik konseptlarini tahlil qilish;
- qarindoshlik va oilaviy munosabat birliklarining gender xususiyatlarini ochib berish;
- gender birliklarining baholovchi va konnotativ ma’nolarini aniqlash;
- gender birliklarining lingvopragmatik vazifalarini ko‘rsatish;
- gender stereotiplarining badiiy matndagi ifodasini tahlil qilish.

GENDER TUSHUNCHASI VA UNING TILDA IFODALANISHI

Gender tushunchasi zamonaviy gumanitar fanlarda biologik jinsdan farqli ravishda shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy rolini anglatadi. Gender shaxsning qanday xulq-atvor qilishi, jamiyatda qanday mavqega ega bo‘lishi, undan qanday vazifalar kutilishi va unga qanday baho berilishi bilan bog‘liq.

Til esa bunday ijtimoiy munosabatlarni ifodalashning asosiy vositalaridan biridir.

O‘zbek tilida genderga xoslangan birliklarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Jinsni bevosita bildiruvchi birliklar:

erkak, ayol, yigit, qiz.

2. Qarindoshlik birliklari:

ota, ona, aka, opa, o‘g‘il, qiz.

3. Oilaviy maqom bildiruvchi birliklar:
er, xotin, kelin, kuyov.

4. Erkaklikni ifodalovchi baholovchi birliklar:
mard, jasur, botir, dovyurak, qat'iyatli, kuchli.

5. Ayollikni ifodalovchi baholovchi birliklar:
nazokatli, iboli, hayoli, nozik, muloyim, mehribon.

Mazkur birliklarning ayrimlari jinsni bevosita ifodalasa, ayrimlarida gender ma'nosi konnotativ yoki kontekstual tarzda yuzaga keladi.

Masalan, *mard* so'zi lug'aviy jihatdan jasorat va qo'rqmaslikni bildiradi. Ammo o'zbek lingvomadaniyatida u erkaklik bilan bog'langan holda **jasorat, oriyat, so'zida turish, mas'uliyat** kabi qo'shimcha semalarni ham yuzaga chiqaradi.

Xuddi shuningdek, *iboli* yoki *hayoli* birliklari faqat odobni ifodalab qolmay, o'zbek madaniyatida ayolga nisbatan kutiladigan xulq-atvor modelini ham ifodalaydi.

BADIIY MATNDA GENDER BIRLIKLARINING IFODALANISHI

Badiiy matn gender munosabatlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Chunki unda gender birliklari muallif nutqi, personaj nutqi, dialog, tasvir va baholash vositalari orqali yuzaga chiqadi.

Badiiy asarda gender birliklarining uch asosiy ko'rinishini ajratish mumkin:

1. shaxsning jinsini bevosita ifodalash;
2. shaxsning oilaviy va ijtimoiy rolini ko'rsatish;
3. erkaklik yoki ayollikka xos deb qaraladigan xususiyatlarni ifodalash.

Masalan, **qiz** va **yigit** birliklari jins va yoshni bildiradi. **Kelin** va **kuyov** birliklarida esa jins bilan birga nikohga oid ijtimoiy maqom ham mavjud.

Mard, **jasur**, **iboli**, **nazokatli** kabi birliklarda esa gender ma'nosi ko'proq baholash va madaniy konnotatsiya orqali yuzaga keladi.

ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA GENDER BIRLIKLARI

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek milliy tafakkuri, oilaviy munosabatlar va erkak-ayol munosabatlarini o'rganish uchun muhim badiiy manbadir [2].

Roman qahramonlari Otabek va Kumush obrazlari orqali erkaklik va ayollikning o'ziga xos modeli yaratilgan.

Otabek obrazi orqali **yigit, o'g'il, er, erkak** kabi birliklar bilan bog'liq ijtimoiy rollar yuzaga chiqadi. Unga xos bo'lgan xarakter belgilarida **mas'uliyat, qat'iyat, tadbirkorlik, mustaqil fikrlash** kabi jihatlar ustuvorlik qiladi.

Bu xususiyatlar o'zbek lingvomadaniyatidagi an'anaviy erkaklik modeliga mos keladi:

erkak → kuch → mas'uliyat → qaror → himoya.

Kumush obrazi esa ayollikning o'zbek milliy-madaniy modelini ifodalashda muhim o'rin tutadi. Kumush obrazida **go'zallik, nazokat, hayo, sadoqat, mehr va sabr** kabi belgilar mujassamlashadi.

Shu nuqtayi nazardan:

ayol → nazokat → hayo → mehr → sadoqat → oila

semantik zanjiri shakllanadi.

Roman kontekstida **kelin** leksemasi ham alohida ahamiyatga ega. Chunki kelinlik o'zbek oilaviy madaniyatida muayyan ijtimoiy vazifalar va axloqiy me'yorlar bilan bog'liq.

Demak, *kelin* birligi:

ayol + nikoh + yangi oila + ijtimoiy maqom + madaniy me'yor

komponentlarini birlashtiradi.

Kumush obrazi va ayollik konsepti

Kumush obrazini gender nuqtayi nazaridan o‘rganishda uning tashqi ko‘rinishi, xarakteri, nutqi va boshqa personajlarning unga bergan bahosi muhimdir.

Badiiy tasvirda ayolga xos deb qaraladigan **nazokat, go‘zallik, ibo, hayo, sadoqat** kabi birliklar uning obrazini shakllantiradi.

Bu birliklar faqat individual xususiyatlarni emas, balki o‘zbek jamiyatida shakllangan ideal ayol haqidagi tasavvurni ham ifodalaydi.

Shuning uchun Kumush obrazidagi ayollik modeli individual va kollektiv xususiyatlarning birligidan tashkil topadi.

“O‘TKAN KUNLAR”DAGI OTA VA ONA BIRLIKLARI

Asarda **ota** va **ona** birliklari ham gender va ijtimoiy maqomni ifodalashda faol qatnashadi.

Otabekning ota-onasi — Yusufbek hoji va O‘zbek oyim obrazlari orqali oiladagi erkak va ayol mavqeyining turli ko‘rinishlari beriladi.

Ota obrazi ko‘proq:

mas’uliyat + tajriba + qaror + oila boshqaruvi

bilan bog‘lansa, **ona** obrazi:

farzand + mehr + tarbiya + oilaviy manfaat

semalarini yuzaga chiqaradi.

Ayniqsa, O‘zbek oyimning Otabek hayotiga munosabati orqali ona obrazining oiladagi faol ijtimoiy mavqeyi namoyon bo‘ladi. Bu esa ayol obrazini faqat passiv va bo‘ysunuvchi obraz sifatida talqin qilish biryoqlama ekanini ko‘rsatadi.

“KELIN” LEKSEMASINING GENDER VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

O‘zbek tilida **kelin** leksemasi alohida lingvomadaniy qiymatga ega. Chunki bu birlik faqat “o‘g‘ilning xotini” ma’nosini bildirmaydi. Uning ortida o‘zbek oilasidagi muayyan ijtimoiy kutilmalar tizimi mavjud.

“Kelin” tushunchasi bilan odatda:

- hurmat;
- hayo;
- ibo;
- kattalarga xizmat;
- oilaga sadoqat;
- sabr;
- farzand tarbiyasi

kabi tushunchalar bog‘lanadi.

Shu sababli *kelin* leksemasining semantik tarkibida:

ayol + nikoh + yangi oila + hurmat + mas’uliyat + odob

kabi semalar mavjud.

Demak, *kelin* o‘zbek tilidagi genderga xoslangan birliklarning yorqin namunalaridan biridir.

CHO‘LPONNING “KECHA VA KUNDUZ” ROMANIDA GENDER MASALASI

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida gender masalasi yanada murakkab ijtimoiy munosabatlar doirasida yoritiladi [3].

Zebi obrazi orqali ayolning shaxsiy istaklari va jamiyat tomonidan belgilangan me'yorlar o'rtasidagi ziddiyat ko'rsatiladi.

Zebi bilan bog'liq **qiz, kelin, xotin** birliklari ayolning hayotidagi turli ijtimoiy bosqichlarni ifodalaydi:

qiz → kelin → xotin → ona.

Bu ketma-ketlikda ayolning biologik jinsidan ko'ra uning jamiyatdagi **ijtimoiy roli** kuchliroq namoyon bo'ladi.

Zebi obrazi orqali ayolning jamiyatdagi mavqeyi, uning tanlov imkoniyatlari va ijtimoiy bosim ostidagi holati tasvirlanadi. Shu sababli mazkur asardagi gender birliklari nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-pragmatik xususiyatga ham ega.

Zebi obrazi va "nozik" konsepti

Zebi obrazi tasvirida ayollikka xos deb qaraladigan **noziklik, uyatchanlik, go'zallik, hayo** kabi tushunchalar muhim o'rin tutadi.

Masalan, qizning tashqi ko'rinishi yoki xatti-harakatini tasvirlashda **nozik** yoki **uyatchan** mazmunidagi sifatlashlar ayol obrazini muayyan stereotip asosida shakllantiradi.

Bu yerda:

nozik → ayol → nafislik → himoyaga ehtiyoj

kabi konnotativ zanjir yuzaga kelishi mumkin.

Biroq asar mazmuni shuni ko'rsatadiki, ayolning ichki dunyosi va uning jamiyatdagi imkoniyatlari tashqi "noziklik" tushunchasidan ancha murakkabdir.

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA GENDER BIRLIKLARI

Abdulla Qahhor ijodida oddiy xalq hayoti, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy muhit tasviri muhim o'rin egallaydi [4].

"Bemor" hikoyasida **xotin, ona, bola** kabi birliklar oilaviy munosabatlarning asosiy komponentlari sifatida namoyon bo'ladi.

Bu birliklarni quyidagicha izohlash mumkin:

XOTIN → er → oila → turmush → mas'uliyat.

ONA → bola → mehr → g'amxo'rlik → tarbiya.

Shu bilan birga, hikoyadagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoit gender rollariga ham ta'sir ko'rsatadi.

Demak, gender birliklari shaxsning jinsini ko'rsatish bilan cheklanmay, uning jamiyatdagi imkoniyatlarini ham ifodalashi mumkin.

"O'G'RI" HIKOYASIDA ERKAKLIK VA IJTIMOIY MAVQE

"O'g'ri" hikoyasida erkak qahramonlarning ijtimoiy mavqeyi, kuch va ojizlik holatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu yerda **erkak** tushunchasini faqat "jinsi erkak bo'lgan shaxs" sifatida talqin qilish yetarli emas. Erkak obrazining ijtimoiy kuchi uning boyligi, mansabi, jamiyatdagi mavqeyi va qaror qabul qilish imkoniyati bilan bog'liq holda ko'rsatiladi.

Shu sababli:

erkak → ijtimoiy mavqe → kuch → imkoniyat → mas'uliyat

modeli yuzaga keladi.

Bu holat genderning ijtimoiy tabiatini ko'rsatadi.

O‘TKIR HOSHIMOVNING “DUNYONING ISHLARI” ASARIDA “ONA” KONSEPTI

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarida **ona** obrazi o‘zbek lingvomadaniyatidagi ayollik va onalik konseptlarining yorqin ko‘rinishlaridan biridir [5].

Bu asarda ona tushunchasi oddiy qarindoshlik nomidan yuqoriroq mazmun kasb etadi. **Ona** so‘zi o‘zbek milliy tafakkurida:

mehr + sabr + fidoyilik + tarbiya + kechirimlilik + oilaparvarlik

kabi tushunchalar bilan bog‘lanadi.

Asardagi ona obrazining farzandiga bo‘lgan munosabati orqali uning farzand manfaatini o‘z manfaatidan ustun qo‘yishi, kundalik hayotdagi mashaqqatlarni sabr bilan yengishi va oilani birlashtiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘lishi ko‘rsatiladi.

Shu jihatdan **ona** leksemasining semantik modeli quyidagicha:

ONA = AYOL + FARZAND + MEHR + SABR + TARBIYA + FIDOYILIK.

Bu model o‘zbek lingvomadaniyatidagi onalik konseptining o‘ziga xosligini ko‘rsatadi.

“MARD” LEKSEMASINING GENDER SEMANTIKASI

O‘zbek badiiy matnlarida erkak obraziga nisbatan **mard** leksemasining qo‘llanishi alohida ahamiyatga ega.

Mard so‘zi jasorat ma’nosidan tashqari:

- so‘zida turish;
- qo‘rqmaslik;
- oriyat;
- adolat;
- vafodorlik;
- mas’uliyat

kabi ma’nolarni ham anglatadi.

Badiiy asarda **“mard yigit”** birikmasi ishlatilganda, so‘zlovchi faqat yigitning jinsini emas, balki uning axloqiy va ijtimoiy sifatlarini ham baholaydi.

Shuning uchun:

MARD YIGIT → erkaklik + jasorat + oriyat + mas’uliyat

semantik modeli yuzaga keladi.

“IBOLI” VA “HAYOLI” BIRLIKLARINING AYOLLIK SEMANTIKASI

O‘zbek tilida **iboli** va **hayoli** birliklari ayol obrazini tasvirlashda faol qo‘llanadigan baholovchi birliklardir.

Masalan:

“iboli qiz”

birikmasida *iboli* so‘zi qizning shunchaki odobli ekanini emas, balki o‘zini tutishi, kattalarga hurmati, nutqi va xatti-harakatidagi me’yorni ham bildiradi.

“hayoli kelin” birikmasida esa *hayoli* birlik ayoldan kutiladigan axloqiy va madaniy xususiyatlarni ifodalaydi.

Bu birliklarning semantik modeli:

IBO → ODOB → HAYO → O‘ZINI TUTISH → AYOLLIK.

Shu jihatdan ular genderga xoslangan konnotativ birliklar hisoblanadi.

OTA VA ONA BIRLIKLARINING QIYOSIY TAHLILI

Badiiy matnlarda **ota** va **ona** birliklari genderning oilaviy modelini yaratishda faol qatnashadi.

Birlik	Asosiy ma’no	Gender mazmuni	Lingvomadaniy mazmun
Ota	erkak ota-ona	erkak	mas’uliyat, himoya
Ona	ayol ota-ona	ayol	mehr, tarbiya
O‘g‘il	erkak farzand	erkak	davomchi, farzandlik burchi
Qiz	ayol farzand	ayol	mehr, tarbiya
Kelin	turmush qurgan ayol	ayol	yangi oila, odob, mas’uliyat
Kuyov	turmush qurgan erkak	erkak	yangi oila, mas’uliyat

Jadvaldan ko‘rinadiki, qarindoshlik birliklarining gender ma’nosi ularning lug‘aviy ma’nosidan ancha kengdir.

GENDER BIRLIKLARINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Gender birliklarining muhim jihatlaridan biri ularning nutq jarayonidagi pragmatik vazifasidir.

Badiiy dialoglarda:

qizim, o‘g‘lim, bolam, yigit, kelin, ona, ota

kabi birliklar murojaat vositasi sifatida ishlatiladi.

Masalan, katta yoshli ayolning yosh qizga **“qizim”** deb murojaat qilishi uning biologik onasi ekanini anglatmasligi mumkin. Bu murojaatda:

mehr + yaqinlik + g‘amxo‘rlik + nasihat

kabi pragmatik ma’nolar mavjud bo‘ladi.

Xuddi shuningdek, katta yoshli erkakning yosh kishiga **“o‘g‘lim”** deb murojaat qilishi ham qarindoshlikni emas, balki hurmat, yaqinlik yoki nasihat munosabatini bildirishi mumkin.

Bu holat gender birliklarining pragmatik imkoniyatlari keng ekanini ko‘rsatadi.

GENDER BIRLIKLARI VA STEREOTIPLAR

Badiiy asarlarda gender stereotiplari ko‘pincha quyidagi birliklar orqali yuzaga chiqadi:

Erkaklik:

mard, jasur, kuchli, qat’iyatli, botir, tadbirkor.

Ayollik:

nozik, go‘zal, iboli, hayoli, nazokatli, mehribon, sadoqatli.

Masalan:

“mard yigit” — ijobiy erkaklik stereotipi.

“iboli qiz” — ijobiy ayollik stereotipi.

“jasur erkak” — erkakning kuch va qo‘rqmaslik bilan bog‘lanishi.

“mehribon ona” — ayolning onalik va mehr bilan bog‘lanishi.

Biroq bunday birliklar universal haqiqat sifatida emas, muayyan madaniyat va tarixiy davrda shakllangan stereotipik tasavvurlar sifatida qaralishi kerak.

BADIIY ASARLAR ASOSIDA UMUMLASHTIRUVCHI TAHLIL

Badiiy asar	Obraz	Gender birligi/konsepti	Asosiy semalar
“O‘tkan kunlar”	Otabek	yigit, o‘g‘il, er	mas’uliyat, qat’iyat
“O‘tkan kunlar”	Kumush	qiz, kelin, xotin	hayo, sadoqat, nazokat
“O‘tkan kunlar”	O‘zbek oyim	ona	farzand, oila, mehr
“Kecha va kunduz”	Zebi	qiz, xotin	ayollik, ijtimoiy cheklov
“Bemor”	ayol obrazi	xotin, ona	oila, mehr, mas’uliyat
“O‘g‘ri”	erkak obrazlari	erkak	ijtimoiy mavqe, kuch
“Dunyoning ishlari”	ona	ona	mehr, sabr, fidoyilik

Tahlil qilingan asarlar asosida genderga xoslangan birliklar uch asosiy qatlamni birlashtirishi aniqlandi:

1. Lisoniy qatlam — so‘zning bevosita ma’nosi.

2. Lingvopragmatik qatlam — nutq vaziyatidagi ma’no va kommunikativ maqsad.

3. Lingvomadaniy qatlam — xalqning gender haqidagi tarixiy va madaniy tasavvurlari.

Shunday qilib, **“ona”** faqat ayolni, **“kelin”** faqat turmush qurgan ayolni, **“mard”** faqat jasur kishini bildirmaydi. Ularning har birida milliy tafakkur va ijtimoiy tajriba bilan bog‘liq qo‘shimcha semantik qatlam mavjud.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Badiiy asarlar tahlili natijasida genderga xoslangan birliklarning o‘zbek tilida bir necha sathda namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Birinchidan, gender mazmuni **leksik sathda** *erkak, ayol, qiz, yigit* kabi birliklarda bevosita ifodalanadi.

Ikkinchidan, **qarindoshlik terminlari** orqali gender va ijtimoiy rol birlashadi.

Uchinchidan, **sifat va baholovchi birliklar** orqali erkaklik va ayollik haqidagi madaniy tasavvurlar yuzaga keladi.

To‘rtinchidan, gender birliklari **pragmatik vazifa** bajarib, personajlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabat, hurmat, mehr, tanbeh yoki yaqinlikni ifodalashi mumkin.

Beshinchidan, gender birliklari **lingvomadaniy xususiyatga ega** bo‘lib, o‘zbek xalqining oila, ota-ona, kelin-kuyov, erkaklik va ayollik haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi.

XULOSA

O‘zbek tilida genderga xoslangan birliklar tilning turli sathlarida namoyon bo‘lib, ular biologik jinsni ifodalash bilan bir qatorda shaxsning ijtimoiy mavqeyi, oilaviy roli, xulq-atvori va milliy-madaniy xususiyatlarini ham aks ettiradi.

O‘zbek badiiy adabiyoti gender birliklarini tadqiq etish uchun boy material beradi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi Otabek va Kumush, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanidagi Zebi, Abdulla Qahhorning “Bemor”, “O‘g‘ri” hikoyalaridagi personajlar hamda O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi ona obrazi gender munosabatlarining turli ko‘rinishlarini ochib beradi.

Tahlil natijasida o‘zbek badiiy matnlarida erkaklik konsepti ko‘pincha **mardlik, jasorat, kuch, mas’uliyat, qat’iyat** kabi semalar asosida, ayollik konsepti esa **hayo, ibo, nazokat, mehr, sadoqat, sabr va fidoyilik** kabi semalar asosida shakllanishi aniqlandi.

Shuningdek, **ota, ona, kelin, kuyov, er, xotin, yigit, qiz** kabi birliklar gender ma’nosi bilan bir qatorda muayyan ijtimoiy va madaniy mazmunni ham ifodalashi kuzatildi.

Gender birliklarining badiiy matndagi pragmatik xususiyati ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, murojaat birliklari personajlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofa, yaqinlik, hurmat, mehr va boshqa munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, o‘zbek tilidagi genderga xoslangan birliklarni faqat leksik yoki grammatik nuqtayi nazardan emas, balki **lisoniy, lingvopragmatik, lingvomadaniy va badiiy-kontekstual** jihatdan kompleks tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur yondashuv o‘zbek gender tilshunosligining nazariy asoslarini takomillashtirish bilan birga, o‘zbek milliy tafakkurida erkaklik va ayollik konseptlarining shakllanish mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. — Москва: Институт социологии РАН, 1999.
2. Қодирий А. Ўткан кунлар. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.
3. Чўлпон. Кеча ва кундуз. — Тошкент: Янги аср авлоди.
4. Қаҳҳор А. Анор. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.
5. Ҳошимов Ў. Дунёнинг ишлари. — Тошкент: Янги аср авлоди.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология. — Москва: Академия, 2001.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.
8. Маҳмудов Н. Тил. — Тошкент: Ёзувчи, 1998.
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. — Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1992.
10. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2002.
11. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. — Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
12. Кубрякова Е.С. Начала когнитивной науки о языке. — Москва: Языки славянской культуры, 2004.